ПАСХА НА СЕЛІ

1

Нехай вітри дмуть. Нехай бурі завивають. Нехай світ завалиться. Старий дуб стоїть з перших днів сотворіння світу, і коріння його сягає бозна-якої глибини. Що йому вітри, що йому бурі?..

Старий дуб — не вигадка. Це жива людина, ім'я якої Нахмен Вербівський, з Вєрбівки, Єврей — високий на зріст, плечистий, богатир. Міські євреї дивляться на нього, заздрять йому і водночас кепкують з нього.

— Добридень, як ваше здоров'я?..

Нахмен знає, що це сміються з нього та з його росту, отож він пригинається, щоб набрати трохи більш єврейського вигляду, але це мало допомагає. Занадто цибатий.

У Вербівці Нахмен Вербівський живе з діда-прадіда. "Наш Лахман" — так звуть його вербівські селяни і мають Нахмена за непогану людину, розумну голову, люблять розмовляти з ним часто просто так собі, про хазяйські справи. Вони з ним часто радяться: що робити з хлібом? Лахман має календар, отож знає, чи буде хліб цього року дешевий чи дорогий. А часом про світову політику. Лахман їздить до міста, бачиться там з людьми, отож знає, що на світі робиться...

Просто важко уявити собі Вербівку без Нахмена Вербівського. Не тільки батько його Файтл Вербівський народився і помер у Вербівці, а навіть дід Ар'є, мир йому,— розумний і дотепний був єврей,— вихвалявся, що село зветься Вербівка саме тому, що Ар'є Вербівський живе там. Адже перш ніж Вербівка стала Вербівкою, він, Ар'є

Вербівський, уже був Вербівським... Так, бувало, каже його Дід. Колишні євреї!

І казав це Ар'є Вербівський, думаєте, просто так собі? Ар'є був не з простих євреїв, що кажуть дотепи без натяків. Натякав він на "лихі закони". За його часів теж були лихі закони на євреїв. Ще тоді подейкували, що виганятимуть євреїв із сіл. І не тільки подейкували, а таки виганяли. Всіх виганяли і вигнали. А старого Ар'є Вербівського — зась. Є гадка, що сам губернатор нічого не міг зробити, бо Ар'є Вербівський довів по закону, що його з Вербівки так легко вигнати не вдасться. Колишні євреї!

2

Авжеж, коли маєш привілей жити у Вербівці, коли маєш щось подібне до "заслуг батьків", то почуваєш себе певним і смієшся з цілого світу. Що нашому Нахменові Вербівському "лихі закони"? "Межа осілості"? "Циркуляри"?.. Що, наприклад, Нахменові негідник Курочка з його байками, які він щоразу приносить з волості? Курочка, низенький на зріст чоловічок, з короткими пальцями, ходить у чумарці, у високих чоботях, має срібний ланцюг до годинника — чистий тобі пан. Він за писаря у волості, отже, знає всі лихі новини. До того Курочка читає всі оті газети, які зводять наклепи на євреїв, накликають на їхні голови громи й блискавки...

Курочка — Нахменів сусід і буцімто добрий приятель. Коли Курочці болить зуб, Лахман дає йому чим полоскати. Або коли жінка Курочки, наприклад, має народити, то під час пологів вона без Лахманихи не може обійтися. Але ось уже деякий час, відколи, начитавшися отих гарних газет, Курочка, взяли б його чорти, зовсім змінився. Щоразу він приходить до сусіда з новиною: "Новий губернатор"... "Новий циркуляр міністра"... "Нове распоряженіє про євреїв"... Нахменові при цьому серце завмирає і стискається від остраху, але чорта пухлого знатиме про це Курочка. Він вислуховує писаря з усмішкою і показує на долоню, немовби кажучи: "Коли отут виросте волосся..."

Нехай губернатори міняються, нехай міністри пишуть циркуляри. Що до того Нахменові Вербівському з Вербівки?

3

Живе Нахмен Вербівський у Вербівці непогано. Правда, до колишніх років і рівняти не можна. Коли ще дід Ар'є топтав ряст, були інші часи. Ой, часи! Вся Вербівка тоді, можна сказати, була їхня. Не одне, а кілька занять мали вони тоді: шинок, крамницю, млин, засіки з хлібом, і заробітків було, як то кажуть, з ложкою й з мискою. Але то було колись. Тепер усі ці діла кінчились. Немає шинку, немає крамниці, ані засіків з хлібом. Нічого! Нічогісінько!

Можете спитати: коли так, то чого ж він живе у Вер-бівці? А де ж йому жити? Ану, нехай тільки Нахмен спробує продати хату,— тоді він уже більше не Вербівський, він уже буде чужим, житиме десь з чужої ласки. А так все-таки свій куток. Власна хата. Є де жити. А побіля хати город. Жінка і дочки самі цей город обробляють. А коли бог помагає і уродить, то є городина на ціле літо, а картоплі стає на цілу зиму аж ген-ген до після пасхи. Проте з самої картоплі не можна прожити. До картоплі, як то кажуть, треба мати хліб. А хліба нема. То береш ціпок та йдеш по селу щось торгувати і вже повертаєшся додому не з порожніми руками. Що бог дасть, те й купуєш: трохи залізного брухту, горщик пшона, старий лантух, а як ні, то просто шкурку. Шкурку витягнеш, провітриш і віднесеш до шапкаря Аврум-Елі в містечко. І з усіх цих щасливих справ — або заробиш, або докладеш — на це ж ти й купець.

"Купець як стрілець",— каже Нахмен, що полюбляє селянські приказки. А шапкар Аврум-Еля — єврей із сизим носом і чорними, неначе вимоченими в чорнилі, пальцями — сміється з нього, що він настільки огрубів на селі: навіть приказки у нього теж неєврейські.

4

Еге ж, огрубів. Нахмен сам почуває, що чим далі, то все більше грубіє. Якби його дід Ар'є Вербівський, мир йому, встав з могили і подивився на свого внука. Ай, ай, ай! Він теж був єврей-богатир, але єврей освічений. Знав молитовник і псалтир напам'ять. Колишні євреї. А він, Нахмен, Що знає? Соромно признатись,— ледве-ледве вміє молитися. Але добре й це. Його діти і того не вмітимуть. Коли він дивиться на дітей, що вони ростуть, як бур'ян, високі, плечисті, як він, і ні читати, ні писати, так само, як і він,— йому серце вмивається кров'ю. А найбільше болить йому серце за наймолодшого, за мізинка. Файтл зветься він. Ім'я на честь батька Файтла Вербівського. мир йому. Гарна дитина оцей Файтл і дуже здібна. Навіть на зріст теж менша, делікатніша, більш єврейська. Єврейська дитина... А крім того, головань, міністерська голова. Один тільки раз йому жартома показали в молитовнику "а" і "б", то він уже знає, яке "а", а яке "б". Ніколи він вам не скаже на "а" — "б", а на "б" — "а". Росте таке золото на селі, прости господи, серед телят і свиней, грається з Федьком, сином Курочки, їздить разом з ним верхи на дрючках, женуться вдвох за кішкою, обидва копають одну ямку і роблять усе, що малі діти можуть робити. Нахмен бачить, як його дитина грається з Федьком,— йому це прикро...

5

А Федько якраз теж добра дитина. Гарне личко з симпатичними оченятками, з білим лляним волоссям, одного віку з Файтлом і готовий за Файтла у вогонь і в воду. А Файтл теж любить його. Цілу зиму лежать діти кожен у свого батька на печі, тягнуться до вікна і сумують один за одним. Рідко-рідко коли вони мають щастя побачитись.

Аж ось скінчилася зима, довга люта зима. Ось скинула чорна земля з себе біле холодне вбрання. І засяяло сонце. І подув вітерець. І травичка з'явилась. А там, під горою, дзюрчить річка. І теля роздимає ніздрі та щось шукає. І півень примружив око та стоїть замислений. І все навколо ожило, все співає, все радіє; адже тепер переддень пасхи!

Тоді вже не можна вдержати в хаті ні Файтла, ані Федька. Обидва вискакують надвір, на божий світ, що воднораз розкрився перед ними обома. І вони вдвох беруться за руки та пускаються бігцем туди, до гори, що воднораз всміхається до них обох: "Діти, сюди..." Вони стрибають напроти сонця, що вітає їх обох воднораз і кличе обох до себе: "Діти, сюди!" А коли вони стомлюються від біганини, то сідають обидва на божу землю, яка не знає ні євреїв, ні неєвреїв: "Діти, до мене, до мене!"

6

Обидва вони мають що розповісти,— таку довгу зиму не бачились. Файтл вихваляється перед своїм товаришем Федьком, що вже знає мало не всю азбуку. А Федько вихваляється, що має батіг. Вихваляється Файтл, що у них сьогодні ввечері пасха. У них уже є маца на всі вісім днів пасхи і вино на обряд чотирьох чаш.

— Пам'ятаєш, Федьку, торік я тобі виніс маци?

— Маца? — перепитує Федько, і на його симпатичному личку розпливається широка посмішка.

Очевидно, він пригадав смак торішньої єврейської маци...

— Хочеш, Федьку, покуштувати маци?

Ще б пак — чи Федько хоче. Чого тут запитувати?

— Ну, то ходім туди,— каже до нього Файтл і показує на гору, що зеленіє перед ними і моргає до них: "Сюди, діти, сюди!.."

І вони вдвох здираються на гору, зупиняються на мить, зачаровано дивляться крізь пальці на мінливе рідке проміння любого сонця і кидаються вдвох на ще вогкувату землю, яка вже пахне зеленню, а

Файтл витягає з-під сорочки свіжу, білу, округлу мацу, продірявлену уздовж і впоперек з обох боків маленькими дірочками. Федько облизується вже заздалегідь, ще перш ніж Файтл розламав мацу точно надвоє і поділився нею із своїм товаришем.

— Що скажеш, Федьку, про мацу?

Що може Федько сказати, коли в нього рот повний маци, яка тріщить під зубами і тане на язику, неначе сніг? Ще одна мить — і кінчилась насолода.

— Немає більш маци? — заглядає Федько великими синіми.очима Файтлові під сорочку і облизується, як кіт на сметану.

— Ти б іще їв? — запитує його простацьки Файтл, дожовуючи останній шматок маци, і шельмувато дивиться хитрими чорними оченятками.

Чи їв би Федько ще!

— То почекай трохи,— каже до нього Файтл,— наступного року буде ще...

Обидва сміються від цього дотепу і, не кажучи один одному ні слова, неначебто умовились заздалегідь, кидаються обидва на землю і скочуються, наче два клубочки, швидко-швидко з гори вниз,

По той бік гори вони стають на рівні ноги і оглядають дзюркотливу річку, що тікає кудись ліворуч убік. Вони подаються праворуч, далі, далі, широким вільним лугом, який ще не скрізь зелений, але подає надії, що дуже скоро позеленіє, який ще не пахне травою, але подає надії, що дуже скоро пахнутиме травою. А вони йдуть, ідуть уже без слів, замислені, зачаровані, м'якою запашною землею, при світлі сміхотливого сонця, не йдуть, а пливуть. І не пливуть, а летять. Вони летять разом з

пташками, що ширяють перед їхніми очима, пірнають і линуть у легкому повітрі цього любого світу.

Тихше. Вони вже коло вітряка. Це старостин вітряк. Колись це був вітряк Нахмена Вербівського. Тепер він належить старості. Панас — його ім'я. Хитра людина, з сережкою, і має самова-р у хаті. Староста — багатій, куркуль. Крім вітряка, він ще має крамницю. Таки оту, що належала колись Нахмену Вербівському. Хитрощами він виторгував усе у Нахмена, забрав у нього крамницю й вітряк... Завжди в цю пору вітряк працює. А тепер ні. Тепер тут тихо. Немає вітру. Дивна пасха, пасха без вітрів. Через те не крутиться вітряк.

Для наших друзів, Файтла і Федька, це якраз непогано. Коли вітряк не працює, можна його краще оглянути. У вітряку є що оглянути. Сам вітряк не такий цікавий, як колода, що лежить біля нього, з колесом на кінці, щоб повертати вітряк туди, звідки вітер дме. І ось на цю колоду посідали товариші, і тільки тут у них почалася розмова, одна з тих розмов, що не має ні початку, ні кінця.

Файтл розповідає дивниці з міста. Тато взяв його якось з собою до міста. Він був з татом на базарі, бачив крамниці. Не одна крамниця, як у них, у Вербівці, а багато крамниць. А потім присмерком, розповідає Файтл, вони піщли до синагоги. Батько справляв поминки по своєму татові. По моєму дідові, значиться. Ти розумієш, Федьку, чи ні?

Можливо, що Федько розуміє, але він не слухає, бо він раптом встряє з оповіданням, що клеїться до розмови, як горох до капусти. Федько оповідає Файтлові, як він торік побачив пташине гніздо на високому дереві. Хотів вилізти і пе зміг. Хотів дістати дрючком і не зміг. Тоді він почав кидати камінці і так довго кидав, аж поки збив двох маленьких скривавлених пташат.

— Убив? — питає Файтл перелякано і скривлюється.

— Молоденькі,— виправдується Федько.

— Але ж убив?

— Без пір'ячка, жовті дзьобики, великі черевця!

— Але ж убив, убив?..

Було вже нерано, коли наші юні друзі, Файтл і Федь-ко, побачили по сонцю на небі, що вже час іти додому, файтл зовсім забув, що сьогодні ввечері пасха. Тепер він згадав, що мати повинна ще помити йому голівку і надягти нові штанці. Він заспішив додому, Федько за ним, і вони вдвох подалися так само жваво і так само весело додому. І щоб один не прийшов раніше, а другий пізніше, вони, як справжні товариші, взялися за руки і помчали, наче стріла з лука, до села. А коли прийшли до села, то перед їхніми очима розгорнулась така картина.

Хата Нахмена Вербівського оточена людьми. Писар Курочка і староста Опапас, старшина, соцький і урядник — всі тут. Всі розмовляють, усі галасують. А Нахмен з Нах-менихою стоять посередині, доводять щось і розмахують руками. Нахмен згорбився, витирає піт обома руками. Осторонь стоять старші Нахменові діти, чорні, як хмара... Рантом змінюється вся картина. Хтось показав на обох юних друзів, і весь натовп разом з писарем, разом із старшиною, старостою, соцьким, урядником наче скам'яніли. Тільки один Нахмен дивиться на натовп, вирівнює широкі, могутні плечі: "Ну?" — і починає сміятись. А Нахмениха сплескує руками і починає чомусь плакати... Староста із старшиною, з соцьким, з урядником виступають наперед і одразу до них:

— Де ви були, такі-сякі?

— Де ми були? Коло вітряка!

Обидва товариші, і Файтл і Федько, дістали доброго прочухана, і обидва не зрозуміли чому.

Файтла батько насамперед відшмагав ярмулкою: "Щоб хлопчик знав..." Що хлопчикові знати?.. І, видно, жаліючи, мати забрала його з батькових рук та й собі дала йому кілька стусанів, але одразу ж таки заходилась мити йому чорняву голівку на свято, надягла йому пару нових штанців — єдиний його гардероб на пасху. Мати зітхає при цьому. Чого вона зітхає?.. А потім він чує, як мати каже батькові:

— Ой, дай боже, щоб ця пасха вже швидше проминула. Щоб усе пройшло спокійно... Краще було б, якби ця пасха закінчилася ще перш ніж почалась!..

Файтлова голова не може осягти, чому треба, щоб "пасха закінчилась ще перш ніж почалась...". Файтл ламав собі голову. Він не розуміє батькового шмагання. Не розуміє материних стусанів. Не розуміє, що то за пасха цього року на світі.

9

Спочатку Курочка-батько дав Федькові потиличника, потім поскуб його за біле лляне волосся, а на додачу дав кілька ляпасів. Потиличники Федько сприйняв, як філософ: він до цього вже звик. І він прислухається, як мати розмовляє з селянками та як ті розповідають якісь чудні історії. Історію з дитиною, яку євреї заманили до себе в місті напередодні пасхи, держали в льоху цілий день і цілу ніч. Але люди почули плач дитини, позбігалися і дитину врятували. У неї вже були знаки на тілі — чотири уколи з чотирьох боків, як хрест...

Отак розповідає одна моторна молодиця з широким очіпком і з червоним обличчям. А інші слухають, похитують головами та хрестяться: "Ой горенько! Ой лишенько!.."

А Федькова голівка не може вбагнути, чого селянки дивляться на нього при цьому і що спільного має це оповідання з ним та з Файтлом? І чому батько дав йому потиличника, нам'яв білого лляного чуба, та ще дав кілька ляпасів на додачу? Йому не так прикрі оті потиличники, не болить чуб, до цього він уже звик. Він хотів би тільки знати, чому це сьогодні така щедра порція: і потиличники, і нам'ятий чуб, і ляпаси на додачу. Чому?.. Чому?..

10

— Ну? — чує Файтл, як тато каже матері одразу після пасхи з сяючим обличчям, немовби трапилась бозна-яка радісна подія.— Еге ж, ти не тямилась від переляку? Боялась... Баба лишається бабою. Кінчилася наша пасха, та й їхній Великдень, а бачиш, нічого не сталося.

— Хвалити бога,— відповідає мати, а Файтл знову по розуміє, чого це мати боялась... І що за радість, що пасха кінчилась... Хіба не було б краще, якбп .пасха тяглась і тяглась?..

Файтл зустрічається з Федьком надворі коло їхньої хати, не може стриматись і переказує йому все: як вони молилися, а потім як у них їли. Ой, їли! І віп передає йому, який смак був у всіх пасхальних страв, що вони їли, і у солодкого вина, що в них пили. А Федько прислухається уважно і дивиться Файтлові під сорочку. Він все ще мріє про мацу... Раптом чути на всю вулицю верескливий голос:

— Хведько! Хведько!

То кличе мати додому маленького Федька, щоб ішов обідати. Але Федько не поспішає. Тепер його вже не потягнуть за чуба. По-перше, вони ж не коло вітряка, а по-друге, уже "після пасхи". Після пасхи нема чого боятися євреїв... Отож лежить він надворі горілиць, поклавши біляву голівку на руки. А напроти нього лежить Файтл, теж горілиць, поклавши на руки чорняву голівку. А небо синє, а сонце гріє. А вітерець

гладить і бавиться. І теля стоїть осторонь, і півень тут разом з усіма його курками. А обидві голівки, білява й чорнява, лежать, спершись на руки, і говорять, говорять і не можуть наговоритися...

11

А Нахмена Вербівського нема вдома. Він узяв ціпок і з самого ранку пішов на село щось торгувати. Біля кожного двору він зупиняється, вітає кожного з добрим ранком, називає кожного на ім'я, розмовляє про все на світі, але зовсім не про пригоду напередодні пасхи... Зовсім не про пасхальні страхи... А перш ніж піти, під самий кінець, він зненацька запитує:

— Чи немає в тебе чого-небудь такого, що тобі непотрібне?

— Нема, Лахмане.

— Залізний брухт, трохи пшона, старий лантух чи просто шкурка?

— Не гнівайся, Лахмане, нічого немає. Гіркі часи.

— Гіркі часи. Пропив, мабуть! Таке свято!..

— Хто пропив? Яке там свято? Гіркі часи!..

Селянин зітхає, і Нахмен теж зітхає. А потім вони ще грохи розмовляють про сторонні речі, щоб не склалось враження, ніби він прийшов тільки, щоб щось купити, а тоді він іде від цього селянина до другого, до третього, аж поки щось знаходить і повертається додому не з порожніми руками.

Нахмен Вербівський, навантажений і спітнілий, гупаючи здоровенними великими ногами, прямує додому і думає тепер тільки

про одне: скільки він зможе на цьому заробити чи докласти? Про пригоду напередодні пасхи він уже забув. Про пасхальні страхи теж забув. І сусід Курочка з губернаторами та з циркулярами теж на цю мить вилетіли з голови. Він їх пам'ятає, як позаторішній сніг... Нехай вітри дмуть. Нехай бурі завивають. Нехай світ перевертається. Старий дуб стоїть з перших днів сотворіння світу, і коріння його сягає бозна-якої глибини. Що йому вітри, що йому бурі?..

1910